

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

Tanulmányok a nacionalizmus
kultúrtörténetéből

2.

NEMZET, FAJ, KULTÚRA A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

NEMZET, FAJ, KULTÚRA
A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON
ÉS EURÓPÁBAN

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit:
PÁL FODOR

Studia ad historiam culturalem nationis fovendae 2.

Redactor a quo subseries:
PÉTER DÁVIDHÁZI ET GÁBOR GYÁNI

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2016

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 2.

NEMZET, FAJ, KULTÚRA
A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON
ÉS EURÓPÁBAN

Szerkesztők:

Hörcher Ferenc, Lajtai Mátyás és Mester Béla

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2016

A kötet az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával
készült (K 108670 sz.)

© A szerzők, 2016

© MTA BTK, 2016

ISBN 978-963-416-032-8

ISSN 2416-1144

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

TARTALOM

Nacionalizmustörténet, filozófiatörténet, tudománytörténet (MESTER BÉLA)	7
NEMZET ÉS FILOZÓFIA	
MÉSZÁROS ANDRÁS: A nemzeti filozófia eszméje a magyar és a szlovák filozófiában a 19. században	15
OLAY CSABA: Implicit regionális és explicit nemzeti identitás	28
FÓRIZS GERGELY: A nemzet kategóriájának megjelenése a magyar esztétikai diskurzusban. Szentmiklóssy Alajos és Müller Godofréd példája	58
MESTER BÉLA: A 19. századi nemzet mint filozófiai program	71
NEMZET ÉS FAJ	
KONRÁD MIKLÓS: Zsidó nemzet, nép, felekezet, faj? Keresztény meghatározások és neológ önmeghatározások a reform- és dualizmus kori Magyarországon	93
KOVÁCS GÁBOR: Faj, nemzet, nemzetkarakter – természet versus történelem (Eszmetörténeti vázlat)	115
BRETTER ZOLTÁN: Dr. Wilson. Woodrow Wilson fajról és progresszivizmusról	129
NEMZET ÉS KULTÚRA	
HÖRCHER FERENC: Intézményalapítás és polgári kultúra. A Széchenyiek útja a főúri mecénatúrától a <i>Bildungsbürger</i> eszményéig	147
VÖLGYESI ORSOLYA: Erdély kérdése és a hazai nyilvánosság az 1830-as években	178
VELKEY FERENC: Nemzetértelmezések/hungarus-érvek a „Sprachkampf” két vitahelyzetében. Párhuzamok és eltérések Széchenyi és Szontagh kísérleteiben	192
DEMETER M. ATTILA: Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868	238

ESETTANULMÁNYOK EURÓPAI KONTEXTUSBAN

BERKES TAMÁS: A szláv összetartozás eszméje az 1848 előtti cseh kultúrában	263
BÉKÉS VERA: A 'nyelvrokonság' terminus fogalomtörténeti fordulatai a 18. századi magyar nyelvtudomány történetében	284
GÁNGÓ GÁBOR: „A jóság diadalútja.” A leibnizi eszmény Pauler Ákos politikai metafizikájában	305
Abstracts	315
Szerzők	329

DEMETER M. ATTILA

Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868*

1848

Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc a várakozásokkal ellentétben nemcsak szabadságot és jogegyenlőséget hozott, hanem – mint Erdélyben vagy Délvidéken – véres nemzetiségi testvérháborúkat és megtorlásokat is. És egyszersmind egy illúzió halálát is jelentette. Kiderült ugyanis, hogy Kossuth (és mások) reménye alaptalan: sem a románoknak, sem a szerbeknek nem kell a szabadság, ha az *magyar*. Lehet persze mindezt a fokozatosan elmérgesedő nemzetiségi indulatok számlájára írni, csak hogy ez nem felel meg a tényeknek: ne felejtjük el, hogy Simion Bărnuțiu már 1848 márciusában arra intette az erdélyi románokat, hogy ne üljenek úgymond „a magyar szabadság asztalához, mert annak összes ételei meg vannak mérgezve”.¹ Ugyanígy, a magyar történetírás szokványos magyarázata, miszerint a nemzetiségi mozgólódások mögött minden esetben felfedezhető az osztrák „ármány”, igaz lehet ugyan, de valószínűleg elfedi a lényegét: a magyar, horvát, román, szerb stb. törekvések ugyanannak a „nyelvi nacionalizmusnak” (Bibó) a különféle alakváltozatai voltak, összeütközésük tehát szinte törvényszerű volt. Ha tehát ki is mutatható sok esetben a nemzetiségi mozgólódások mögött a külső konspiráció, már a kortársak gyanították azt, hogy többről van itt szó, mint egyszerűen csak a „reakció” ármányáról.

Többek között emiatt is van az, hogy 1848–1849 eseményei olyan mély nyomot hagytak a kortárs köztudatban, még akkor is, ha a testvérháborúk eseményeinek emlékezete fokozatosan megfakult, s húsz évvel később még az olyan, egyébként tárgyyszerűen gondolkodó politikusok, mint Eötvös József is hajlamosak voltak a nyelvi nacionalizmus jelentőségét bizonyos mértékig elbagatellizálni. (Lásd például az 1868-as nemzetiségi törvény országgyűlési vitájakor tartott beszédét, de akár az 1865-ös brosróját is *A nemzetiségi kérdésről*.)² 1848–1849-ben azonban minden józanul gondolkodó magyar politikus számára evidencia volt még, hogy a nemzetiségi kérdés aligha oldódik meg önmagától, s hogy Kossuth reménye, miszerint a kivívott szabadságból

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Idézi Pál, 2010. 63.

2 Eötvös, 1978.

való részesedés viszonzásaképpen a nemzetiségek önként válnak majd magyarrá, nem egyéb, mint illúzió. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a konklúziót végül maga Kossuth is levonta, amikor Nicolae Bălcescut 1849 májusában Debrecenben fogadta, vagy amikor ugyanezen év júliusában nemzetiségi határozatot fogadtatott el Szegeden az országgyűléssel.

Univerzalizmus (szabadság) és partikularizmus (nemzetiség) ellentétének felismerése azonban nehezen született meg Kossuthban, és sokáig nem is akart tudomást venni róla. Ez magyarázza azt, hogy miért csak akkor fogantatosított intézkedéseket a nemzetiségi kérdés megoldására, amikor már mind a forradalom ügyének, mind pedig a nemzetiségek megbékélésének a szempontjából nézve túl késő volt. Kossuth (és mások) forradalmi logikája szerint ugyanis a felszabadulás egyszerre mind azt is jelentette, hogy a nemzetiségek – a felkínált jogokért és szabadságokért cserébe – mindahányan magyarokká lesznek. Ha például megtörténik a jobbágyfelszabadítás Erdélyben, akkor a (többnyire jobbágyi sorsban élő) románokat is megnyerjük a (magyar) szabadságharc, s egyszerre mind az unió ügyének is. A reformkorban különösen az unió mozgalom élharcosa, Wesselényi híve ennek az elképzelésnek, aki ebben látja a nemzetiségek megnyerésének is a kulcsát: „Nincs semmi, amit inkább kellene tele torokkal kiáltani, mint azt, hogy azért kell az unió, mert az oláh s magyar paraszt [...] egyszerre szabaddá leendenek, s az oláh és magyar paraszt egyszerre mindazon jogokban részesülend, amelyek eddig csak a nemeseké voltak.”³ A gond azonban éppen az volt, hogy az osztrák uralom alóli felszabadulás egyszerre mind Erdély unióját is jelentette Magyarországgal, s ezért a nemzetiségek, főként Erdélyben, már kezdettől fogva ellenszenvvel figyelték a forradalom fejleményeit – s így aztán viszonylag könnyen szembefordíthatók is voltak vele.

Végül azonban mégiscsak Kossuth volt az, aki megtalálta a nemzetiségi kérdés megoldásának kompromisszumos megoldását, s 1849 nyarán egy nemzetiségi határozatot terjesztett be az akkor már Szegeden üléselő országgyűlés elé. Valójában nem Kossuth, hanem Szemere Bertalan volt az, aki ezt a törvényerejű határozatot beterjesztette – így próbálta meg utólag legitimálni azt, hogy Kossuth két héttel korábban, július 14-én, teljesen alkotmányellenes módon aláírta Nicolae Bălcescuval, a román emigráció megbízottjával együtt a *Projet de pacification*, a *Kibékülési tervet*. Kossuth azért járt el ebben alkotmányellenesen, mert a tervet előbb az országgyűlés elé kellett volna vinnie, s Szemere akciója, hogy utóbb a *Kibékülési tervvel* egyező szellemű – és részben szövegű – törvényerejű nemzetiségi határozatot fogadtatott el, csupán a július 14-i szerződést volt hivatott – utólag – legitimálni.⁴

³ Idézi Pál, 2010. 70.

⁴ Az 1849. július 28-i szegedi képviselőházi határozat a nemzetiségek jogairól. Galántai, 1995, 154. (Lásd még: A képviselőház határozata a nemzetiségekről, Szeged, 1848. július 28. Eötvös, 2011. 201–203.)

A *Kibékülési terv* döntően a havasalföldi román emigráns, Bălcescu kezdeményezésére született, bár születését magyar politikusokkal, köztük főleg Kossuthal való egyeztetések és tárgyalások előzték meg. Alapvetően az az újszerű benne, hogy nem „a nemzetiségi egyenjogúság” szintagmájára épül (ami a magyar nemzetiségi politikának mindvégig a 19. században kikezdetlenül fogalmi sarokköve), hanem a nemzetiségek számára biztosítandó „szabad kifejlődés” nehezebben megfogható és kétértelműbb ígéretere – s ugyanez a fogalomhasználat jellemző a Szemere által beterjesztett nemzetiségi határozatra is. A határozat szövege egyébként is tele volt kétértelmű fogalmakkal, mert a politikai helyzet (és a közeljövő) bizonytalansága okán mindkét fél a képlékeny, könnyen értelmezhető formulákat kereste. Például ott, ahol az eredeti, francia nyelvű változat *nationalité*ről, azaz nemzetiségről beszél, ott a határozat szövege *népiséget* mond, holott a korabeli magyar politikai nyelvhasználat szerint is a *nemzetiség* fogalma lett volna a megfelelőbb terminus. Csakhogy a nemzetiség fogalmának, ellentétben a népiséggel, erőteljes politikai konnotációi voltak, s a magyar fél emiatt a „gyengébb” terminusokat, a kevesebbet ígérő megfogalmazásokat kereste. Ugyanígy, ha a másik oldalt nézzük, a „szabad kifejlődés” szintagmája is magába foglalta az elszakadás jogát, bár ennek a szándékát a román fél természetesen tagadta, s a szerződéssel egyben tételesen le is mondott róla. Azt látjuk tehát, hogy a fogalmazás képlékenysége és kétértelműsége mindkét fél érdeke volt: részint azért, mert a politikai helyzet és az erőviszonyok változásával új meg új értelmezéseket lehetett a *Projet*-nek adni, részint mert a fogalmazás képlékenységével mindkét fél le tudta szerelni a maga radikálisait. A 19. századi nemzetiségi csatározások történetén végigtekintve egyébként is azt látjuk, hogy itt soha nem csupán két fél (a magyar és a kisebbségi) párharcáról volt szó: mindig megjelentek (magyar és nem magyar oldalon egyaránt) azok a radikálisok, akik az éppen aktuális kompromisszumok ígérezeit so-kallották – vagy éppen kevesellték.

A *Projet*-nek mindazonáltal megvoltak a maga erényei, mindenekelőtt például az, hogy a szerződés, akár csak a határozat, rögzítette a nem magyar nyelv használatának lehetőségét a megyékben és a községekben. Ez pedig, figyelembe véve a frissen megreformált megyék széles körű autonómiáját, a területi autonómia egyfajta pótlékát jelentette: az évszázados, de 1848-ban sokban modernizált megyerendszer vagy közigazgatási rendszer így elvben egy új probléma, a nemzetiségi kérdés megoldásának alkalmas közigazgatási keretévé is vált. Pontosabban: azzá válhatott volna, ha a kibékülési terv nem a tizenkettedik óra után születik meg, s ha nem maradt volna így mindenféle jogi és politikai következmény nélkül. Tegyük hozzá azonban, hogy bár politikai következménye valóban nem volt, maga Kossuth számára azonban mégsem maradt mindenféle *elvi* konzekvencia nélkül. Bárhogyan is gondolkodott ezután az emigrációban a forradalom folytatásáról, a nemzetiségi kérdés jelentőségéről, úgy tűnik, jó ideig nem feledkezett meg: 1851-ben született alkotmányterve, 1862-es tervezete a Dunai Konföderációról mind-mind azt jel-

zik, hogy levonta a tanulságot, miszerint „a nemzetiségi törekvéseknek valahogyan, valahol utat kell engedni”.⁵

De nemcsak Kossuth, hanem a korán emigráló, s ezért az emigrációjából korán hazatérni is tudó Eötvös sem felejt el 1848–1849 leckéjét. Számára ezek után a magyar belpolitikának egyenesen *elsőrendű* feladata lesz a nemzetiségi kérdés békés és mindkét fél számára egyaránt megnyugtató megoldása. Ez azért fontos, mert Kossuthal ellentétben ő a magyar belpolitika tevékeny alakítója maradt élete végéig. S habár a későbbiekben, egészen a hatvanas évek végéig találkozott néhányszor a szándéka a tapasztalatokból szintén okuló nemzetiségi elitek (vagy azok egy részének) törekvéseivel, ma már tudjuk, hogy a nagy célt, a nemzetiségekkel való „belső kiegyezést” végül neki sem sikerült kiviteleznie.

Régi vita tárgya, hogy mi is volt ennek az oka. Mi volt az oka annak, hogy a magyar politika elbukott annak a problémának a megoldásában, amelynek pedig a jelentőségét a legjobbjai felismerték? A válasz, ha van ilyen egyáltalán, kétségkívül nem lehet egyszerű. Létezik például olyan álláspont, miszerint a kudarc már eleve bele volt kódolva a történelmi helyzetbe: lehet ugyan a magyar politikai vezetés szűklátókörűségét okolni, de gondolni kell arra, hogy a döntés ebben a korszakban – legalábbis egészen a kiegyezésig – csak ritkán volt teljes egészében a magyar politikai *establishment* kezében, s hogy a folyamatban mindig ott munkáltak bizonyos külső (külpolitikai természetű) kényszerítő tényezők és mechanizmusok. Másfelől pedig, mondják, az sem biztos, hogy egyáltalán létezett valamiféle „helyes megoldás”; egy olyan megoldás, „amit a kortársak valamilyen okból – ostobaságból, figyelmetlenségből, felkészületlenségből vagy még rosszabból, nemzeti gőgből vagy efféléből következően – elszalasztottak”.⁶ Helytelen tehát a helyzetért csupán a magyar politikai vezetés mindenkori történelmi szűklátókörűségét, hatalmi cinizmusát és fatális illúzióit okolni.

Bár, tegyük hozzá halkan, azért léteztek itt illúziók szép számban, s ezek bizonyos mértékig kétségkívül gátolták azt, hogy a magyar politikai döntéshozók komolyan és tárgyyszerűen vessenek számot a nemzetiségi igényekkel. Az egyik ilyen illúzió az volt (s ebben 1848-ban még maga Eötvös is osztozott), hogy a nemzetiségi mozgalmak felülről, azaz az értelmiség, a „nemzeti intelligencia” által gerjesztett mozgalmak, s hogy a nemzeti „agitátorok” kiiktatásával a nemzetiségi követeléseknek is élét lehet venni. Meglehet, hogy az 1848-as időszakot megelőzően így is volt, 1848 azonban mindenképpen gyökeres fordulatot hozott ebben, hiszen „az addig csak az elitek körében hódító nemzeti eszme hihetetlen gyorsasággal terjedt szét az addig amorfnak tekintett, túlnyomórészt paraszti lakosság körében”.⁷ Ennek ellenére még 1851-ben is azt írta Eötvös, aki pedig sok mindenben a kortársainál tisztábban és távo-

5 Schlett, 2002. 5–23, 7.

6 Uo. 8.

7 Pál, 2010. 407.

labb látott, hogy a „nemzetiség” eszméje, bármennyire is „erőlködjenek” egyébiránt a nemzeti mozgalmak vezérei, „bármilyen hangosan kürtöljék igényeiket a nép nevében”, „eddiglen még nem kapta meg a népet”. Igaz ugyan, mondja, hogy a nép „e zászló alatt is küzdelemre vezettethetik”, „de a nélkül, hogy az eszmét, melyért küzd, tisztán felfogná, vagy vezéreinek vágyát egészen csak megérteni is tudná”. „Ennélfogva a nemzetiség eszméje divatos értelmében mindenesetre csak igen nehezen s igen huzamos erőlködések után valósítható.”⁸ Mondta ezt akkor, amikor Erdély túl volt már a véres polgárháborún, s a nemzetiségek körében dívó nacionalizmus aligha lehetett volna valóságosabb annál, mint amilyen volt.

És az illúziók mellett persze ott voltak azok a „divatos” eszmék vagy eszmények, amelyekben ugyan a korban szinte mindenki osztozott, de amelyek sokszor elfedték a valóságot, s a nemzetiségi politikának olyan irányt diktáltak, amely talán eleve nem vezethetett máshova, csak kudarchoz. Ott van mindjárt a *magyarnak mint politikai nemzetnek* az eszméje. Jellegzetesen franciás, jellegzetesen liberális, mondhatnám azt is: jellegzetesen kossuthi – de hát az a helyzet, hogy Kossuth mellett mások (később például Deák) is ugyanúgy osztoztak benne. Márpedig egyáltalán nem mellékes az a tény, hogy a magyar nemzeti gondolat ebben a korban – 1848-ban mindenképpen, de bizonyos mértékig még 1867-ben is, sőt azt követően is néhány évig – párban járt a *szabadelvűséggel*. Mert ez egyfelől azt jelenti, hogy a magyar nemzeteszményen alapuló nemzetiségi politika *jogkövető* vagy jogelvű megoldásokban gondolkodik, azaz (miként például azt az 1868-as nemzetiségi törvény is mutatja) tiszteletben tartja a különféle nemzetiségekhez tartozó *egyének* jogait (és itt a hangsúly az „egyénre” esik). Másfelől viszont – éppen liberális elkötelezettsége okán – ez a politika ellenséges az autonómia és a kollektív jogok összes formájával szemben.

Ennek a nemzeteszménynek, s a benne fogant nemzetiségi politika irányának, ha nem is a legvilágosabb és a legtömörebb, de mindenképpen a legbefolyásosabb megfogalmazását Deák Ferencnél találjuk „Vannak itt is többféle nemzetiségek [ti. Magyarországon], azoknak lehetnek, sőt vannak is nemzetiségi jogos igényeik; de nincs elkülönözött politikai állásuk, nincs kikerekített külön territoriumjok, nincsenek oly jogaik, melyek őket egyenesen és egyedül mint politikailag külön nemzetet illelnék. Itt minden föld Magyarországon földe, minden lakos Magyarország polgára, s nemzetiségénél fogva senki nincs gátolva polgári jogainak élvezetében. S valamint e fogalomban: »Magyarország«, az ország területének minden része bennefoglaltatik, bármilyen nemzetiségű honpolgárok lakják is azt, úgy e fogalom: »magyar nemzet«, nemcsak a magyar ajkúakra van szorítva, hanem az ország minden más ajkú lakosaira egyaránt kiterjed; s valamint a haza érdekében van és minden polgárnak kötelessége jövendőre is fenntartani e történelmi és közjogi alkotmányos alapon nyugvó politikai egységet, mely nélkül az ország rövid idő alatt

⁸ Eötvös, 1981. 152–153.

szétfoszlalnék, úgy másrésről Magyarország azon polgárainak, a politikai értelemben vett magyar nemzet azon tagjainak, kik nem a magyar nemzetiséghez tartoznak, minden valóságos nemzetiségi jogos igényeiket igazság és méltányosság szerint figyelembe venni s az ország közérdekének kockáztatása nélkül teljesíteni kötelességünk.”⁹

Csakhogy kérdés, hogy ez az eszmény, ami tehát Kossuthtól egészen 1868-ig a magyar nemzetiségi politika mögöttes nemzeteszemléje, mennyiben fedti a valóságot. Akarhatjuk ugyan, hogy az ország minden lakosa politikai értelemben magyarnak tudja magát, de kérdés, hogy a valóságban mennyire „megengedő” vagy „befogadó” a magyar nemzeteszemléje a „más ajkú” népekkel szemben. S vajon a más népek nemzeti önértelmezése lehetővé teszi-e azt, hogy – akár csupán *politikai* értelemben is – magyaroknak tudják magukat? Azt tudjuk, hogy Deák szorgalmazására a magyar mint „politikai nemzet” fogalma az 1868-as nemzetiségi törvény preambulumaiba is bekerült, ilyen értelemben tehát biztos állítható, hogy kísérlet történt egy az összes nemzetiségeket integrálni tudó magyar nemzeteszemléje jogi kodifikációjára. Többen is állítják viszont, hogy ez eleve elvetélt kísérlet volt, s hogy ez a Deák-féle nemzeteszemléje már születésének órájában is nélkülözötte a komoly (vagy komolyan vehető) tartalmat: „a modern politikai nemzet deáki fogalma nem lett más, mint – jobb esetben – ártatlan, de működésképtelen történeti-jogi fikció, vagy – rosszabb esetben – a magyar szupremáciát, nemzeti felsőbbrendűséget elleplező és elkendőző szemfényvesztés”.¹⁰ Más, a 19. század magyar történelmét szintén alaposan ismerő szerzők is állítják – még ha némileg mértéktartóbb formában is –, hogy az „államnemzet” deáki koncepciója soha nem volt egyéb, mint „fikció”,¹¹ s hogy a magyar nemzeteszemléje már születése órájában, tehát már a 18. század végétől kezdődően némiképpen „kétértelmű” volt,¹² amennyiben tudniillik már eleve ötvözte a kulturális és a politikai nemzet elkülönülő eszméit: „a magyar nemzetfelfogás kezdettől fogva »kétarcú« volt: volt egy államnemzeti és egy kultúrnemzeti összetevője”.¹³ Mindebből itt csak az a lényeges, hogy a magyar nemzeteszemléje már eleve bizonyos kulturális tartalommal bírt, s hogy soha nem volt, Deák állításával ellentétben, tisztán politikai – de hát persze ugyanez a helyzet az összes többi általunk ismert nemzeteszemléjével, ideértve a politikai nemzet ősmintájának tekintett franciát is.¹⁴

És legvégül, ami a kor „divatos” eszméit illeti, ott volt még kétségkívül a „történeti jog” ideája, s annak elképesztő befolyása a korabeli magyar politikai közgondolkodásra. Nemcsak Deák (akinél ez meglehetősen szembetűnő), hanem mondhatni az egész kor valamiféleképpen a jog, s ezen belül a történe-

9 Deák, 2001. 332.

10 Gyurgyák, 2007. 75–76.

11 Szűcs, 1974. 32.

12 Pál, 2010. 42.

13 Uo. 406.

14 Lásd ezzel kapcsolatban: Dieckhoff, 2002. 7–22.

ti jog bővületében él. Olyan dolog ez, amit eszmetörténészként is nehéz megérteni, még akkor is, ha az ember félreteszi – vagy legalábbis megpróbálja félretenni – a saját korának előítéleteit és perspektíváját. Ilyen téren a legjobb példa talán megint csak Eötvös József gondolkodása, annál is inkább, mert ő a korban elismert nemzetiségi szakértő volt, ráadásul olyan, akinek a szakértelmét – kivételesen – maguk a nemzetiségek is elfogadták. De valahányszor visszautasítja a nemzetiségeknek a „kikerekítésre” (értsd: a megyék nemzeti-ségi szempontok alapján történő kikerekítésére, azaz a mi fogalmaink szerint a területi autonómiára) vonatkozó követeléseit (márpedig rendszerint ezt teszi), mindig mintegy rituálisan a történeti jogot is megemlíti az indokai között: ha elzárkózunk például a románoknak adandó autonómia gondolatától, akkor az (többek között) azért (is) van, mert az egyes tartományokban, így Erdélyben is, a történeti jogot védeni kötelességünk.

Persze az eszmetörténész feladata elsősorban megérteni a korábbi korok gondolatvilágát, nem pedig ítélni felette, s valószínűleg a korban a történeti jog eszméjének olyan mérvű általános befolyása volt a magyar politikai közgondolkodásra, ami alól nem lehetett kibújni. Fölöttébb furcsa lenne csak amiatt elítélni egy 19. századi gondolkodót, mert nem haladta meg korának szemléleti korlátait. Másfelől viszont mégiscsak akadtak a korban olyanok, kétségkívül a legnagyobbak a legnagyobbak között is, akiknek ez sikerült. Állítólag Széchenyi, akinek ifjabb Jakab Elek kifejtette, hogy bár a románok vannak többen, s bár ellenzik Erdélynek Magyarországgal való unióját, ebben a kérdésben az igazság mégiscsak a magyarok pártján van, mert a magyaroknak nagyobb az erkölcsi súlyuk, ráadásul a történeti jog is az ő oldalukon áll, azt válaszolta: „A számot én már sokszor láttam győzedelmeskedni a szellemem, s a győzelem jogot ad.”¹⁵

1861

Az abszolutizmus évei után, amikor is az önálló magyar belpolitikának valóban szűk volt a mozgástere, a nemzetiségi kérdés körüli vita már az októberi diploma után, 1861-ben összeült országgyűlésen elkezdődik, s végigkíséri az 1865–1868. évi országgyűlés tanácskozásait is. Annak, hogy a probléma már 1861-ben előkerül, többféle oka is van. Először is ott ül az országgyűlésben negyven nemzetiségi képviselő – ezeknek egy részét később az úgynevezett „nemzetiségügyi bizottmányba” is beválasztják. Másfelől az udvar sem felejtette el nyomatékosan felhívni a figyelmet a nemzetiségek – különösen az erdélyiek – érdekeire: „Szükségesnek látjuk továbbá az egybegyűlt Főrendeket és Képviselőket felszólítani, miszerint [...] oly törvényjavaslat tárgyalásához fogjanak, mely a Magyarországnak nem magyar ajku lakosainak nemzeti jogait, azok terjedelmét, mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésük, mind pedig közigazgatási viszo-

¹⁵ Pál, 2010. 69.

nyukra nézve határozottan és világosan formulázva tartalmazza.”¹⁶ A fő ok azonban mégiscsak az volt, hogy 1848–1849 traumájának emléke még fölöttébb eleven, s emiatt a nemzetiségekkel megkötetendő „belső kiegyezés” kérdése a nagy többség számára, de különösen Eötvös számára elsőrendű kérdés. A „nemzetiségügyi bizottmány” felállítását is Eötvös szorgalmazza, s később maga is tevékenyen részt vesz ennek a munkálataiban. Az ő útmutatásai alapján készíti el a bizottmány a jelentését, amit viszont az országgyűlés, feloszlata miatt, már nem tud tárgyalni. Ugyanakkor a *Pesti Napló* augusztus 14-én nyilvánosságra hozza, s így az egész elképzelés széles körű publicitást kap.

Bár ez az előterjesztés filológiai értelemben nem Eötvös munkája, de lényegét tekintve az ő nézeteit tükrözi, s minden egyéb mellett ma már csak azért is figyelemre méltó, mert ott és akkor Eötvös még meg tudja nyerni saját álláspontjának a bizottmány nemzetiségi tagjait is. (Ugyanis a 27 tagú bizottmány fele részt nemzetiségi képviselőkből állt.) Nem tudjuk ugyan, hogy mi lett volna a sorsa a javaslatnak egy esetleges országgyűlési vitában, de úgy tűnik – a bizottmány tagjai közötti többségi kompromisszum legalábbis erre enged következtetni –, hogy 1861-ben még adva volt a nemzetiségekkel való belső kiegyezés valamilyen lehetősége. Hozzá kell tenni azonban rögtön, hogy nem minden nemzetiségi képviselő fogadta el az Eötvös által javasolt kompromisszumot, s így a bizottmány *jelentéséhez*¹⁷ kettejük aláírásával *különvéleményt* is csatoltak.¹⁸ Első, felületes ránézésre, különösen, ha csupán a konkrét – a nyelvhasználatot érintő – javaslatokat nézzük, a különvélemény csatolása nem tűnik indokoltnak: a bizottmány jelentése is elismeri, hogy minden „honpolgárnak jogában áll saját községi, avagy törvényhatóságához, úgy az államhatóságokhoz intézett beadványaiban anyanyelvét használni”,¹⁹ s a különvélemény is elismeri, hogy „az országgyűlési hivatalos és köztanácskozási nyelv a magyar”.²⁰

Az ellentét inkább fogalmi – de valójában elvi – természetű. Ráadásul olyan mértékű, hogy a két álláspont közötti kompromisszum elképzelhetetlen. Nem csak azért, mert a többségi álláspont a nemzetiségek *elszakadásától* féltette Magyarország területi integritását, noha persze a különvélemény azon kitétele, miszerint „ezen törvény az ország integritásának soha semmi szín alatt sem prejudikálhat”,²¹ senkit sem nyugtatott meg. A másik ok az volt, hogy a többségi álláspont nem csupán az ország integritását kívánta védeni, hanem az *egyéni szabadságnak* is érvényt akart szerezni, márpedig a többségi álláspont szerint ennek a kívánalomnak a kisebbségi különvélemény nem felelt meg. Amint azt a bizottmány mindjárt a jelentésének bevezetőjében leírja:

16 Ófelségének 1861. július 21-dikén kelt leirata (részletek). Közli Mikó, 1944. 89–243, 104.

17 Az 1861. évi képviselőházi nemzetiségi bizottmány jelentése. Galántai, 1995. 155–157. (Lásd még: Mikó, 1944. 105–107.)

18 Az 1861. évi nemzetiségi (Vlad–Popovics-féle) különvélemény. Galántai, 1995. 158–160. (Lásd még: Kemény G., 1952. 45–48.)

19 Galántai, 1995.156.

20 Uo. 159.

21 Uo. 160.

azok a követelések, amelyeket a különvélemény megfogalmaz, olyan „területi változásokat” („kikerekítést”) feltételeznének, amelyek „az ország politikai egységét veszélyeztetnék”, de egyszersmind – a különféle nemzetiségek területi összekeveredettsége okán – „a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebb nemzetiségi töredékek végelynyomására” is vezetnének.²² A bizottmány munkálatai során tehát kiderült – még egyszer, ha kellett –, hogy a nemzetiségi politikában a magyar fél döntően *liberális* megfontolásokat kíván követni, azaz elsősorban az *egyéni* szabadságot kívánja védeni – s nem hajlandó a nemzetiségeket mint *közösségeket* jogokkal felruházni. Kiderült továbbá az is, hogy az államnak egy olyan – 1848-ból, de alapvetően a francia forradalomból örökölt – eszméjét tartja szem előtt, amely minden polgárának azonos jogokat biztosít, tekintet nélkül azok nemzetiségi hovatartozására.

Az elvi különbségből fakadtak aztán a lexikálisak, amelyek mindenképp előttr a *nemzet* fogalmát érintették. A magyar fél (és a többségi javaslat) állhatatosan ragaszkodott a megfogalmazásban a magyar mint *politikai nemzet* fogalmához. „Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam historiográfiai fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik, és [...] az országban lakó minden népek, név szerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, sat. – egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és az egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”²³ A *nemzet* fogalma tehát ebben a kontextusban a tisztán *politikai* közösségre utalt, az azonos jogokkal bíró honpolgárok politikai közösségére, míg a tőle megkülönböztetett *nemzetiség* fogalmával a szöveg az országban létező *nyelvi-kulturális* közösségeket nevezte meg – köztük természetesen a magyart is, súlyának megfelelően mindjárt az első helyen. Magyarország magyar ajkú lakosai a 19. században tehát *kétféle* értelemben lehettek magyarok: politikai és nyelvi/kulturális értelemben. A „más ajkú” lakosok viszont csak politikai értelemben voltak magyarnak tekinthetők, egyébként pedig valamelyik – nem magyar – nemzetiséghez tartoztak.

A többségi javaslattal tehát valóban megszületett egy olyan verbális megoldás, ami a század hátralévő részében (de tulajdonképpen egészen a következő század elejéig) dominálni fogja a magyar politikai nyelvezetet, dacára annak a ténynek, hogy a magyar mint politikai nemzet szintagmáját a nemzetiségek – amint ez később, főként 1868-ban kiderül – igazából soha nem fogadták el. A különvélemény megszövegezőit is alapvetően az a felismerés mozgatja, hogy amennyiben a többségi javaslat merev különbséget tesz nemzet és nemzetiség között, annyiban a nemzetiségi igényeket pusztán *nyelvi* és *kulturális* igényekként fogja fel, s megtagadja tőlük a *politikai* elismerést. És ebben természetesen igazuk is volt. Amint az ugyanis a fentebb idézettekől

²² Uo. 155.

²³ Uo.

is kiderül, a többségi javaslat a nemzetiségi igények kielégítését valóban az *egyéni és egyesülési szabadság* hatáskörébe utalta, olyan igényekként kezelve ezeket, amelyeket az egységes államon belül, de ugyanakkor az állami vagy politikai szférán kívül – mintegy „alatta” – kell kielégíteni.

A „politikai nemzet” fogalmát természetesen a különvélemény szerzői, Vlad (Wlad) Alajos (Aloisie Vlad/Wlad) és Popovics Zsigmond (Sigismund Popovici) is jól ismerik, és fel is használják, amennyiben tudniillik a politikai nemzet fogalmára a különvélemény is utal, mindjárt az első paragrafusában. Csakhogy ez nem a *magyar* politikai nemzetről beszél, hanem „Magyarország politikai nemzeté”-ről.²⁴ Továbbá rögtön hangsúlyozza azt is, hogy ezt a politikai nemzetet a „különböző területeken lakó külön nyelvű népek, jelesen a románok, szlávok, szerbek, oroszok és németek”, a „magyarral egyenjogú nemzetekként” együtt alkotják.²⁵ Álláspontjuk szerint tehát a politikai nemzet nem az állam polgáraiból mint *egyénekből* álló politikai közösség, hanem hat, politikailag egyenjogú *nemzetből*, hat önálló, közjogilag is elkülönülő politikai közösségből áll. Megnevezése értelemszerűen nem lehet a magyar, hiszen a magyar csupán egyike a hat, azonos politikai jogokkal rendelkező nemzetnek. A különvélemény tehát nem a nemzetiség, hanem a politikai nemzet jelentését kettőzi meg: „egyfelől vannak a politikai jogokkal rendelkező »genetikus nemzetek«, másfelől pedig létezik az ezek összefogásából keletkező állam, Magyarország politikai nemzete”.²⁶

Az állampolgári jogegyenlőség liberális elvére épülő egységes, francia típusú nemzetállam és a nemzetek szövetségéből keletkező föderatív állam eszméi között nem létezhetett átjárás, mert ez utóbbi a magyar liberálisok számára mindig is úgy tűnt fel, mint valami egészen középkorias atavizmus. De még ha az elvi és fogalmi ellentétek áthidalhatóak is lettek volna, a bizottmány akkor is elzárkózott volna a kompromisszumos megoldás elől, mert – amint az a jelentés bevezetőjéből szintén kiderül – a „jogegyenlőségnek 1848-ban kimondott elvével összeférhetőnek nem tartá, hogy bármely kérdés, mely az egyéni szabadsággal szoros egybekötetésben áll, mint a nemzetiségi igények kielégítése, engedmények útján oldassék meg”.²⁷ Magyarán: amennyiben a különvélemény szerzői nem az egyéni szabadság elvével szigorú összhangban kívánják megoldani a nemzetiségi kérdést, nincs okunk kompromisszumot kötni velük.

Mint arra korábban már utaltam, bár a többségi javaslat filológiailag nem Eötvös munkája, de minden kétséget kizáróan az ő szándékait és eszmeiségét tükrözi. És már itt meglátszik Eötvösnek az a törekvése – ami határozottabb alakban majd az 1865-ös röpiratban, de főként 1868-as országgyűlési felszólalásában jelentkezik –, hogy a nemzetiségi eszmét *elválassza* az államtól, vala-

24 Uo. 158.

25 Uo.

26 Schlett, 2002. 13.

27 Galántai, 1995. 155.

miképpen az egyház (a vallás) és az állam közötti elválasztásnak az analógiájára. Eötvös úgy gondolja, hogy a különálló kulturális közösségekként értelmezett „nemzetiségekre” épített állam eszméje, a nemzetiségek önálló közjogi státuszának az elismerése Magyarországon csak igazságtalanságot, erőszakot és elnyomást hozhat. Mindazonáltal Eötvös álláspontja, ellentétben a többségi vélemény argumentációjával, nem érthető meg tisztán a liberális előfeltevésekből. Az általa preferált nemzetiségi politikát megalapozó döntő felismerés ugyanis az volt (a legteljesebben talán az *Uralkodó eszmék*ben fejt ki ezt, még 1851-ben), hogy minden nemzetiség, már a nemzetiségi eszme (értsd: a nacionalizmus) természetéből kifolyólag is alapvetően a többi feletti *uralomra* tör. Bár az „uralmi váagnak” ezt a logikáját a nemzetiség eszméjében kikapcsolni Eötvös szerint nem lehet, de talán el lehet rejteni az egyes nemzetiségek elől azokat a *hatalmi jogosítványokat*, azokat az – állami szuverenitás fogalomkörébe tartozó – eszközöket, amelyeknek a birtokában az egyes, nagyobb nemzetiségek rendszerint kíméletlenül el szokták tiporni a kisebbeket. Ez viszont csak úgy lehetséges, ha az államot nem a „nemzetiség” eszméjére építik, sőt, ha a „nemzetiséget” elválasztják az államtól, azaz az „uralomra való törekvéstől”, biztosítva ezáltal azt, hogy a nemzetiségi törekvések nem az államban, nem a politikai szférában nyerik el végső formájukat. „Eszközként az állammal szemben autonómiával rendelkező önkormányzatok hálózatát és a kiterjedt, a korábban állami feladatoknak tekintett funkciók jelentős részét magára vállaló egyesületi életet ajánlotta.”²⁸

Amennyiben sikerülne elérni, hogy a nemzetiségi törekvések (ideértve a magyarokéit is) csupán nyelvi és kulturális igényekre korlátozódjanak, s amennyiben ezeket az igényeket az állam közreműködése nélkül is ki lehetne elégíteni, annyiban az egyes nyelvi-kulturális csoportok valóban nem törekednének az egymás feletti uralomra. Ebben az Eötvös által előállított államszervezési modellben tehát valóban nem lennének a nemzetiségek között konfliktusok, vagy ha lennének, az államnak nem kellene ezekbe beavatkoznia. „Eszköze sem lenne hozzá, de késztetése sem, hiszen ez az állam etnikai értelemben teljességgel neutrális lenne. Eötvös így vélte a század *egyik* uralkodó eszméjét – a nemzetiség eszméjét – a másik két uralkodó eszmével, a szabadsággal és az egyenlőséggel, s ezen uralkodó eszméket a történelmileg kialakult államok fennmaradásával összeegyeztetni. Gyakran alkalmazott analógiája jól tükrözi az elképzeléseit: a vallások közötti békét is a lelkiismereti szabadság elve, az egyház(ak) és az állam szétválasztása, egymástól való függetlensége, és nem a vallásfelekezetekre épülő államok rendszere oldotta meg.”²⁹ Ez utóbbiról Eötvös mindig is azt gondolta, hogy az a 16. századba, a „*cuius regio, eius religio*” korszakába, azaz „a legiszonyatosabb testvérháborúk” korszakába vetne vissza bennünket.

²⁸ Schlett, 2002. 15.

²⁹ Uo. 15–16.

1868

1861 kétségkívül kegyelmi pillanata volt a belső kiegyezésre irányuló erőfeszítések magyarországi történetének, amennyiben tudniillik Eötvösnek sikerült akkor a saját pártjára állítania a nemzetiségügyi bizottmány nemzetiségi tagjainak is a többségét. Igaz, hogy az egyetértés a bizottmányban nem volt maradéktalan, igaz, hogy született egy különvélemény is, de volt mégis egy többségi konszenzus. A szemben álló pozíciók ugyan már 1861-ben merevek voltak, de a különvéleménynek még csekély volt a támogatottsága. Mindennek a jelentőségét akkor tudjuk igazán felmérni, ha áttekintjük az 1868-as nemzetiségi törvény előkészítési munkálatait és általános képviselőházi vitáját. Ugyanúgy Eötvös a törvény fő szorgalmazója, és ugyanúgy érvényesíti az elképzeléseit a törvény előkészítésében, de már nem igazán tudja a nemzetiségi képviselőket (vagy legalábbis közülük a hangadókat) a saját álláspontja felől meggyőzni. „A nemzetiségi törvény meghozatalára így kétségtelenül más politikai klímában került sor, mint ami 1861-ben, de akár még 1865–1866-ban is uralkodott.”³⁰ „A magyarság nemzeti öntudata a kiegyezés sikerei folytán megnövekedett, sokan lebecsülték a nemzetiségi törekvéseket, mások pedig szembehelyezkedtek azzal a szabadelvű állásponttal, amelyet Deák és Eötvös ebben a kérdésben elfoglalt. Ezt az irányzatot erősítette meg a nemzetiségek mind türelmetlenebbé váló nacionalizmusa és az osztrák kormány által többször beígért, de meg nem valósított autonómiák követelése.”³¹

A vita fő tárgya ismét a „politikai nemzet” szintagmája lett, amelyet Deák, a törvény általános országgyűlési vitájának első felszólalójaként, módosító indítvány keretében emelt be a törvény szövegébe.³² (Ezt ugyanis a nemzetiségi ügyben kiküldött bizottság javaslata, s az ennek alapját képező albizottsági javaslat³³ is elhagyta, vélhetőleg éppen „diplomatikai” megfontolásból.) De nem ez volt a szemben álló felek (vagyis a „magyar párt” és a „nemzetiségi párt”) között az egyetlen vitatéma. Ugyanis, hasonlóan 1861-hez, újfent csak születik egy kisebbségi javaslat,³⁴ amelyet Mocsonyi Sándor (Alexandru Mocioni) Temes megyei képviselő terjeszt be 23 nemzetiségi képviselőtársával egyetemben. A javaslat valójában nem egyéb, mint az 1861-es különvélemény feltámasztása, s az egyetlen politikai nemzet koncepciójával ugyanúgy a nemzetek szövetségéből létrejövő állam eszméjét állítja szembe. Kéri, hogy az „országos népségek”, vagyis a „magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok és németek” egyenlő jogú „országos nemzeteknek” ismertessenek el, nyelvi és politikai jogaik az „alaptörvényben” biztosíttassa-

30 Uo. 18.

31 Mikó, 1944. 179.

32 Deák Ferenc törvényjavaslata a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. Schlett, 2002. 196–202.

33 A nemzetiségi ügyben kiküldött albizottság 1867. júliusi javaslata. Galántai, 1995. 164–168. (Lásd még: Kemény G., 1952. 49–52.)

34 A nemzetiségi képviselők 1867. február 11-i törvényjavaslata. Galántai, 1995. 161–164. (Lásd még: Kemény G., 1952. 5–8.)

nak, s a „kikerekítés” gyakorlati kivitelezését „külön törvény” szabályozza. „A régi vita folytatódott tehát, javarészt a régi szereplőkkel.”³⁵

A törvényjavaslat kései megszületéséből – tárgyalására csupán 1868 novemberében, közel másfél esztendő politikai huzavona és fektetés után került sor – nem csupán az újra hatalmi pozícióba jutott magyar politikai elit cinizmusára, hanem éppen ellenkezőleg: önbizalmának megingására is következtethetünk. A belső kiegyezés kivitelezésében ugyanis immár nem csupán a másik, a „nemzetiségi” fél ellenérzéseit kellett leszerelni, hanem el kellett hallgattatni magyar oldalon is azokat az egyre inkább radikalizálódó hangokat, amelyek a nemzetiségeknek nyújtandó engedményeket, de talán magának a kiegyezésnek a szándékát is egyre inkább nehezményezték. (Ne felejtjük el, hogy például Eötvösnek az 1865-ös brosúráját, amelyben pedig sokat visszavett a saját korábbi, jóval nagyvonalúbb javaslataiból, Aradon magyar politikusok nyilvánosan elégették. Ő maga pedig, mielőtt közzétette volna, amiatt aggódott, hogy ezzel tulajdonképpen politikai öngyilkosságot követ el.) Nem csoda tehát, ha ebben a közhangulatban a belső kiegyezéssel kapcsolatban 1861-ben még létező bizodalom egyre inkább megingott, s a kor magyar liberális politikai elitjén is egyre inkább a kétely kezdett eluralkodni. Innen nézve 1868 igazi sikere az volt, hogy a magyar országgyűlés – a magyar politikai elit vonakodása mellett – egyáltalán elfogadott valamilyen nemzetiségi törvényt, még akkor is, ha a nemzetiségi javaslatot betérjesztő képviselők ennek már a részletes országgyűlési vitájában sem vettek részt.

Eötvös (akit közben kultuszminiszterre neveztek ki, tehát ott kellett hagyania a bizottság munkálatait) azon kevés magyar politikusok közé tartozott, akiket bosszantott ez a huzavona, s már 1867 tavaszán sürgette a kormány nevében a törvény elfogadását. Ennek eredményeképpen a negyventagú nemzetiségi bizottságon belül albizottságot hoznak létre, amely – Eötvös intencióinak megfelelően – három hónap alatt ki is dolgozza a javaslatát (ezt szoktuk általában Eötvös-féle törvényjavaslatnak nevezni), hogy aztán az további háromnegyed éven át porosodjon a nemzetiségi bizottság asztalán. (A késelem oka állítólag az volt, hogy a bizottság létszáma – amiatt, hogy tagjai, mint Eötvös is, közben miniszteri tárcát vagy egyéb funkciót vállaltak – huszonnégy főre apadt.) Végül azonban a bizottság, miután a létszámát kiegészítették, némi vita után 1868. október 28-án mégiscsak benyújtja a javaslatát, amit ezt követően még a központi törvény-előkészítő bizottság is felülvizsgál, s majd csak ugyanezen év november 12-én terjeszt a képviselőház elé. Sokat elmond azonban azoknak az időknek a szelleméről, hogy ellentétben 1861-gyel, 1868-ban már nem egy, hanem három törvényjavaslat is az országgyűlés elé kerül, amelyik végül nem az Eötvös-féle javaslatot, hanem annak Deák által átírt, átfogalmazott változatát fogadja el. S hogy éppen azért volt három javaslat, mert a nemzetiségi képviselők egy jelentős részét, ellentétben 1861-gyel, immár nem sikerül az Eötvös-féle törvénytervezetnek

³⁵ Schlett, 2002. 19.

megnyerni, s így azok – a nemzetiségi bizottság révén – egy saját kisebbségi javaslatot terjesztenek elő.

A bizonytalanság egyébként még Eötvös viselkedésén is jól látszik. Noha az általános országgyűlési vita során mond egy emlékezetes (bár a saját korábbi, jóval körültekintőbb álláspontjával sok tekintetben elvtelenül szembe forduló) beszédet, a záróbeszéd jogával már nem is él. Csupán annyit mond, hogy egyetért a Deák-féle törvényjavaslattal, noha az nyilvánvaló módon a saját javaslatának teljes újrafogalmazását (és implicite az elvetését is) jelenti. A részletes vitában már egyáltalán nem is vesz részt. Azóta is találgatjuk, vajon mi lehetett erre az oka: valószínűleg a taktika. A törvényjavaslatok kapcsán zajló képviselőházi vita egyébként 1868. november 24-étől 29-éig tartott, s ezen belül öt teljes napon át – november 24-étől 28-áig – folyt az általános vita. Hogy ez a vita – noha kétségkívül lenyűgöző szellemi színvonalon zajlott – mennyire nem volt konstruktív, s hogy a felek mennyire nem tudtak túllépni saját megmerevedett álláspontjukon, jól mutatja a tény, hogy az általános vitát követő név szerinti szavazáson a nemzetiségi javaslatot betervező huszonnégy képviselő magára maradt 267 szóval szemben.³⁶ (A 405 igazolt képviselőből 113 ilyen vagy olyan oknál fogva távol maradt, az elnök pedig nem szavazott.) Ezt követően a „nemzetiségi párti” képviselők kivonultak a teremből, mert – miután álláspontjukat minimálisan sem tudták érvényesíteni – az ezután következő részletes vita számukra már érdektelen volt.

A vita előkészítéseinek munkálatainál azonban, megítélésem szerint, sokkal érdekesebb maga a vita. Érdekes tehát, még ha felületesen is, de áttekinteni az ott elhangzott érveket, mert túl azon, hogy jól körvonalazzák az egymással sokszor valóban reménytelenül kibékíthetetlen álláspontokat, néha felmutatják – még ha csupán elvi érvénnyel is – a lehetséges megoldás alternatíváját. Nem egészen igaz tehát az az álláspont, miszerint a vita során „a megoldást kínáló »harmadik út«” egyáltalán „nem körvonalazódott”, s hogy „a vitában kialakult pozíciókat az unitarista és a föderalista államszerkezet ellentéte határozta meg”. Többségében így is volt talán, s valóban igaz az, hogy „a felszólalók többsége a két – egymással összeegyeztethetetlen – törvényjavaslat egyike vagy másika mellett, vagy ellene érvelt.”³⁷ Voltak azonban olyan – főként nemzetiségi – képviselők, mint például a szerb Nikolics (Nikolić) Sándor, akik – ilyen vagy olyan indokkal – a döntés elhalasztását kérték, akik tehát egyik álláspontot sem érezték a sajátjuknak. Nem csupán azért, mert bizonytalanok lettek volna önmagukban, vagy mert képtelenek lettek volna dönteni: néhányuk éppen azért *döntött* így, mert egy harmadik alternatívában gondolkodott.

A felszólalások rendjét, amint azt már említettem, Deák Ferenc nyitja meg, aki szokatlan módon eleve már egy módosító indítványt terjeszt elő. A beszéd, ahhoz képest, hogy milyen nagy volt a „szőnyegen heverő” tárgyra nézvést a jelentősége, meglehetősen szárazra sikeredett. Deák elmondja, hogy Magyaror-

³⁶ Uo. 22. (Lásd még: Mikó, 1944. 182, 222.)

³⁷ Schlett, 2002. 21.

szágon csupán egyetlen politikai nemzet létezik, az „egységes, oszthatatlan magyar nemzet, amelynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja”.³⁸ Éppen ezért az egyenjogúságot más értelemben nem, csupán „az országban dívó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve”³⁹ lehet törvényben szavatolni. Azt is lehetne mondani tehát, hogy Deák beszéde nem nyújt semmi újat – tudott dolgok voltak ezek, ha nem korábban, akkor 1861 (de valójában 1848) óta; mint ahogyan az is gyanítható volt, hogy a teremben ülő „nemzetiségi párti” képviselők soha nem fogják ezt az álláspontot elfogadni.

A következő felszólaló beszéde már sokkal inkább figyelemre méltó, hiszen arról a Mocsonyi Sándorról van szó, aki a nemzetiségi vagy kisebbségi javaslatot beterjesztette. Bár a beszéd szemléleti irányultsága nagyban változó, s emiatt talán kissé inkohereus is, de mindenképpen tükrözi azt a szándékot, hogy jó – elvi tekintetben is elfogadható – megalapozást adjon a nemzetiségeket mint *közösségeket* megillető jog számára. Mocsonyi álláspontja szerint a jog alapja (minden jog alapja) az „igény”, s ennek megfelelően a nemzetiségek esetében is elsősorban arra kell tekintettel lenni, hogy melyek „a nemzetiségi eszme lényegéből kifolyó jogosult igények”.⁴⁰ A másik szempont, amire tekintettel kell lenni Mocsonyi szerint, az „a célszerűség szempontja”, vagyis hogy a nemzetiségi törvényben lefektetett elvek „ne csak írott malaszt maradjanak”, hanem amennyire lehet, „a lehetőségig valósuljanak is”.⁴¹ Azt, hogy ez távolról sem volt alaptalan aggodalom, jól bizonyítja a törvény utóélete: egyes rendelkezéseit sok helyütt életbe sem léptették. (Mellesleg: a törvény nem tartalmazott szankciókat, tehát a helyi és állami hatóságokat a törvény alkalmazásának elmulasztása esetén semmiféle szankció nem érthette.)

Ami a nemzetiségi jogok elvi megalapozásának problémáját illeti: Mocsonyi szerint az elsőrendű *igény*, ami egy nemzetiség létének már a tényéből is fakad, „nem lehet más, mint saját létének fenntartása”.⁴² Noha ezt az igényt nehéz lenne vitatni, a belőle származtatott jogi következményt annál könnyebb: Mocsonyi szerint ugyanis a nemzetiségi jog éppen azért nem merülhet ki az egyéni jogban – legyen az nyelvhasználati jog vagy egyéb –, mert az egyéni jog nem képes szavatolni a „nemzetnek”, azaz a *közösségnek* a fennmaradását. A nemzetiségi jogok alanya tehát nem lehet elsőrendűen az egyén, „hanem csak éppen a nemzet, mint ilyen”.⁴³ Érdekes módon azok, akik utóbb vitatni próbálták Mocsonyi álláspontját, nem a viszonylag könnyen cáfolható jogi következmény, hanem – mint maga Eötvös is – a kiindulópont felől támadták. Azaz nem a kollektív jogok eszméjét, hanem magának a nemzetiségek *létezésének* a célszerűségét vitatták. A „civilizáció”, mondta például Eötvös, áldozatokat követel, többek között éppen azt, hogy a kisebb, „civilizálatlanabb” nemze-

38 Uo. 25. (A vita anyagát lásd még: Kemény G., 1952. 125–156.)

39 Uo.

40 Uo. 30.

41 Uo.

42 Uo. 31.

43 Uo.

tiségek beolvadjanak a nagyobbakba. „De mi által oltalmazhatjuk magunkat e veszély ellen? Azáltal-e, hogy az egyes nemzetiségeket, mint múmiákat, törvényekbe begöngyölgetve (*Élénk helyeslés*), a törvényhatóságok sírkamrájában rakjuk le? (*Kitörő zajos helyeslés*.) Századunkban ami nem él, annak nincs jövője. (*Hosszan tartó zajos helyeslés és taps*.) Ha a civilizáció emelkedő ársjai ellen biztosítani akarjuk magunkat, állítsuk magunkat magasra! (*Tetszés*.) A dagály mér-földnyi lapályt elborít; de az egyes szikla, mely magasabban áll, kiemelkedik, és ki fog emelkedni mindörökké. (*Zajos tetszésnyilvánítások*.)”⁴⁴

Azon túlmenően, hogy ez már akkor sem volt különösebben elegáns retorika, Mocsonyi beszédén már csak azért sem lehetett ilyen egyszerűen fogást találni, mert nem pusztán a nemzetiségi jogok célszerűsége mellett foglalt állást, hanem egyszersmind a *nemzetiségi eszme* (tulajdonképpen a nemzetek és a nacionalizmus) létrejöttének és keletkezésének meggyőző történeti magyarázatát is adta. Talán a legfontosabb idevágó érve (később Bibó sohasem felejtette el ezt kellőképpen hangsúlyozni), hogy a nemzetiségi eszme kialakulása, a nemzetiségek öntudatra ébredése valamiféleképpen – történelmileg, de vélhetőleg szerkezetileg is – összefügg a *demokrácia*, az egyenlőségelvű és népképviseleti politika kialakulásával. „Míg az abszolutizmus és feudális alkotmányosság idejében a nép és nyelve semmiféle nyomatékkal nem bírt [...], úgy azon pillanatban, amint az egyenjogúság kimondatott, amint a népek befolyás engedtetett az államéletnek fejlődésére, azon pillanatban ott terem a nemzetiségi eszme a nyelvek harcterén.”⁴⁵ (Erre mondja majd később Justh József, Turócszentmárton képviselője, hogy szerinte „a demokrácia posztulátuma” nem az, hogy „minden nemzetiség nemzetté alakuljon”, hanem az, hogy „egy országban, egy hazában minden polgár egyenjogú legyen”: „a nyelv nem posztulátuma a demokráciának”).⁴⁶ Justh, aki 1861-ben tagja volt a nemzetiségügyi bizottnánynak, 1868-ban már nem sok engedékenységet tanúsított a nemzetiségi követelésekkel szemben.)

Mai szemmel nézve is fölöttébb sajnálatos tehát, hogy Mocsonyinak a vita során nem akadt egyetlen komolyan vehető szellemi ellenfele sem a magyar oldalon. Mindjárt a következő felszólaló, Bartal György (aki 1861-ben szintén tagja a nemzetiségügyi bizottnánynak) teljesen nyilvánvalóvá teszi azt, hogy nem áll szándékában ezeket az érveket komolyan fontolóra venni, tudniillik Mocsonyi egész érveléséről az a lesújtó véleménye, hogy az egy „nagyon is elvont doktriner irányt”⁴⁷ követ, s nincs tekintettel a dolgoknak a „nagyon is kézzelfogható, gyakorlati” oldalára.⁴⁸ A praktikus nehézségek fel-emlegetése persze, ahogy az lenni szokott, nem volt más, mint a magyar nacionalizmusnak gyakorlatias érvekbe öltöztetett álcája. A fő érve Bartalnak az,

44 Uo. 60–61.

45 Uo. 32.

46 Uo. 127.

47 Uo. 45.

48 Uo.

hogy a nemzetiségi jogok biztosítása fölöttébb költséges dolog, márpedig az államnak nem az a célja, hogy a nemzetiségek miatt fölösleges költségekbe verje magát. Az állam célja „a rendes közigazgatás, gyors igazságszolgáltatás és [...] az olcsó háztartás”,⁴⁹ mert a drága háztartás luxusát az eladósodott magyar állam nem tudja megengedni magának. (Erre válaszolja majd később egy másik, immár nevében is román képviselő, Román Sándor [Alexandru Roman] a Tisztelt Ház nagy derűtségére, hogy ha a magyar állam olcsóbb közigazgatást akar, akkor mondjon le a „nagy hazáról”, s „alakítson kisebb országot”. Az adminisztrációt legalább olyan költségessé teszi az a tény, hogy nagy az ország, mint az, hogy többféle nemzetiségek lakják. Ha kisebb lesz az ország, „mindenesetre gyorsabb és olcsóbb lesz az adminisztráció”).⁵⁰

Tekintetbe véve beszédének szemléleti irányultságát, egyáltalán nem véletlen tehát, hogy éppen Bartal említi meg elsőként azt a gyanút is, miszerint itt a nemzetiségi követelések, köztük a kikerekítés csupán álca, szalonképes prezentációja annak a tulajdonképpeni törekvésnek, amely a nemzetiségek részéről az ország *feldarabolására* irányul. Az egész kikerekítési eszme szerinte tulajdonképpen azokból a „faj- és vallásazonosság” szülte „rokonszenvekből” meríti végső (és Bartal szerint természetesen elhallgatott) indokát, amelynél fogva Magyarország „nemzetiségeinek némelyike az ország határain kívüli testvéreihez gravitál”.⁵¹ Abból a tényből, hogy az itt megszűnt gondolatot az országgyűlésben hosszas, zajos helyeslés követi, az is következik, hogy Bartal valószínűleg nem volt egyedül ezzel a nézetrel – mint ahogyan a „gravitációnak” ezt a gyanúját később valóban többen meg is említik, többé vagy kevésbé elegáns tálalásban. Bartal szerint tehát „a nemzetiségek kollektív egyenjogúsága”, ahogyan azt Mocsonyi s az ő kisebbségi javaslata követelte, „csakhamar Magyarország állami tehetetlenségéhez és második stádium gyanánt teljes széteséséhez vezetne. (*Hosszas, élénk helyeslés.*)”⁵²

Új – és igencsak figyelemreméltó – szempontot a nemzetiségi követelések mellett a már említett Nikolics Sándor szerb nemzetiségű képviselő jelenít meg beszédében. Annál is inkább érdemes érveire odafigyelni, mert ez talán az első olyan felszólalás, amelyik már nem csupán az egyik vagy másik párt álláspontját védi, hanem valamilyen köztes megoldást is sürget – megint csak azt tudnám mondani: egyáltalán nem elvethető indokokkal. Azzal a kézenfekvő feltetéssel indítja a beszédét, hogy amennyiben az országgyűlés elutasítja a nemzetiségek „méltányos követeléseit”, ezt követően nincs módja elvárni tőlük a politikai *lojalitást* – olyan gondolat ez, amit a későbbiekben majd több nemzetiségi képviselő is hangoztat. (És furcsa módon *kizárólag* nemzetiségi képviselők hangsúlyozzák: egyetlenegy magyar képviselő sem akadt a vita során, aki fontosnak tartotta volna a *hazaszeretet* jelentőségét megemlíteni.)

49 Uo. 46

50 Uo. 150.

51 Uo. 49.

52 Uo.

Holott az országgyűlésnek, állítja Nikolics, éppen arra kellene törekednie, hogy „a haza minden polgára, bár nyelvre, s nemzetiségre egymástól különböző, egy érzésben különböző ne legyen: a hazaszeretetben”.⁵³ Az ő értelmezésében tehát a nemzetiségek igényeinek kielégítése, köztük a kikerekítés, a területi autonómia intézményesítése nemhogy elszakadási törekvésekhez vezetne, hanem éppen ellenkezőleg: erősíti a polgárokban a honfiúi lojalitást. „És ne féljünk ekkor, hogy az egyes nemzetiségek rokon, más országokban lévő nemzetiségek felé fognak gravitálni. Itt találandják mindazt, mit máshol nem találnak: a legnagyobb politikai szabadság mellett a legkorlátlanabb nemzetiségi kifejlést. Ezt a hazát fogják szeretni.”⁵⁴ Ugyanezt az álláspontot képviseli majd egy nappal később az ugyancsak szerb nemzetiségű Miletics Szvetozár (Svetozar Miletic), a Bács megyei óbecsei kerület képviselője is. „A megyék kikerekítése éppen ellenszer az ellen, hogy egész vidékeken ne támadjon azon törekvés, hogy nemzetiségek megmentése végett a határokon kívül, rokon nemzetekkel egyesüljenek, és hogy azáltal az államot feldarabolják: hisz éppen akkor, midőn minden nemzetiség Magyarországon a municipiumokban megtalálja házikóját és erődjét, melyből nemzetiségét és az alkotmányos szabadságot védheti, éppen akkor fog szilárdulni a kötelék, mely őket a közös hazához fűzi.”⁵⁵ „Ellenben mi lesz akkor, ha a szerb, a román, a szlovák, az orosz és így tovább, idegennek fogja érezni magát saját tűzhelelén?”⁵⁶ – teszi fel az akkor még valóban csupán retorikai kérdést.

De ugyancsak Nikolics az első a felszólalók között, aki látja, hogy az álláspontok immár megmerevedtek, s ha nem akar az országgyűlés egy rossz emlékü határozatot elfogadni – a nemzetiségek ügyében ugyan, de nagyobb részt a nemzetiségek akaratával ellentétben –, akkor valamilyen köztes megoldást kellene keresnie. Egyébként pedig úgy ítéli meg, hogy az ő általa felállított szempontoknak sem egyik, sem másik javaslat nem felel meg, ezért tartózkodni kíván a szavazástól. Ezzel Nikolics megnyitja azoknak a józan hangoknak az – egyébként valóban nem túl hosszú – sorát, amelyek ilyen vagy olyan indokkal a döntés elhalasztását kérték, esetleg hozzá hasonlóan egy köztes megoldást sürgettek. Így például egy szász nemzetiségi politikus, Rannicher Jakab (Jakob Rannicher) azt kívánja, hogy „ezen nyelv körüli dolgot, melynek, bizony igen helytelenül, a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslat pompás címe adatik, inkább ne is hozatott volna a Ház elé”.⁵⁷ Kéri a döntés elhalasztását, legalábbis addig, amíg „a községi és helyhatósági autonómia ügye törvényesen nincs rendezve”,⁵⁸ mert egyedül csak ez lehet kerete a nemzetiségi kérdés megnyugtató megoldásának.

53 Uo. 66.

54 Uo. 68.

55 Uo. 109.

56 Uo.

57 Uo. 132.

58 Uo. 131–132.

De ugyanígy a mindjárt a Nikolics után felszólaló Sztratimirovics György (Đorđe Stratimirović) szerb nemzetiségű politikus, Nagybecskerek képviselője is arra emlékezteti a résztvevőket, hogy a vita csak „mindkét részről való több bizalom és jóakarát útján oldható meg sikeresen”.⁵⁹ Ez pedig, mint mondja, mindkét fél részéről engedményeket feltételez: „ha önök kevésbé kötik magukat a történeti joghoz, mi pedig inkább emelkedünk fel a faji eszmétől az állam eszméjéhez: csak ekkor és ekként lehetséges a nemzetiségi kérdésnek sikeres megoldása”.⁶⁰ Vagyis Sztratimirovics szerint a nemzetiségeknek fel kellene adniuk a nyelvi nacionalizmusukat (de legalábbis helyet kellene találniuk mellette az állam iránti hűségnek is), a magyaroknak viszont fel kellene adniuk a „történeti joghoz” való makacs ragaszkodásukat, vagyis ahhoz a meggyőződésükhöz való makacs ragaszkodást, hogy Magyarország a magyaroké. Azt hiszem, mai fejjel sem adhatnánk a résztvevőknek józanabb tanácsot.

Abban is igaza volt, hogy – a magyar liberális politikai *establishment* minden ilyen irányú, őszinte vagy kevésbé őszinte erőfeszítése ellenére – a nemzetiségi kérdés nem oldható meg úgy, hogy a nemzetiségek nyelvének kizárólag „kulturmissziót” tulajdonítunk. „Minthogy pedig a polgárnak munkássága az egyházra, iskolára, egyletekre, községre, bíróságra, helyhatóságokra, parlamentre stb. terjed; s ezek egyenként és összevéve erkölcsi, intellektuális és politikai fejlődésére szükségesek; minthogy a polgárnak hasznos munkássága mindezen körön belül csak anyanyelvének médiuma által gyümölcsözhet: ennélfogva a nemzetiségi jognak mindezen szférákra ki kell terjednie, s kifejezését a nemzetiségi törvényben találnia.”⁶¹ Legvégül pedig abban is igaza volt, hogy úgy mond „az egész törvényjavaslatot” (mármint a többségi, illetve Deák-féle javaslatot) „a haza jövőjére nézve veszedelmes szellem lengi át”, mégpedig „a merev centralizáció szelleme”.⁶² Mindezek ellenére Sztratimirovics tartja magát a köztes álláspontjához, és nem szavazza meg a nemzetiségi javaslatot.

A legékezzőbb és leginkább figyelemreméltó beszédet azonban minden bizonnyal a szerb újságíró és nemzetiségi képviselő, Miletics Szvetozár tartotta. Beszéde, noha különféle mozzanataiban természetesen vitatható, mégis kompakt logikai egész, stílárís remekmű, egészen lenyűgöző elméleti/filozófiai vértzetben. (Kétségkívül félelmetes és jó tollú politikai ellenfél lehetett, bizonyíték rá, hogy később sajtóperben, majd hazaárulás vádjával is elítélték.) Miletics – a Mocsonyiéhoz nagyban hasonlító, de elvi tekintetben sokkal inkább megalapozott – kiindulópontja, hogy bár az egyén valóban forrása a jogoknak, de mégsem forrása *minden* jognak. S hogy léteznek az egyén mellett vagy fölött olyan „kollektív egzisztenciák”, amelyek bár egyénekből állnak, mégsem származtathatják jogaikat ezekből az egyénekből, sem pedig az

59 Uo. 69.

60 Uo. 69–70.

61 Uo. 71.

62 Uo. 72.

egyéni akaratok „aggregációjától”.⁶³ Jogait „természetökben és rendeltetésökben” „viselik”,⁶⁴ mondja. Ilyen kollektív testület az egyház, az állam, de ilyen a nemzetiség is, mint „morális személyiség”. Ezek a testületek az egyénekért vannak, és nem fordítva, éppen ezért az egyének bármikor szabadon elhagyhatják ezeket a testületeket. De amíg az illető testületek tagjai, addig el kell fogadniuk, hogy „egyéni szabadságuk korlátoztassék azon mértékben, melyben azt a kollektív személyiség fönnállása és fejlődése kívánja”.⁶⁵

Miletics felszólalásának azonban korántsem ez a legérdekesebb – bár természetesen vitatható – eleme. Beszédét nyilván a központi bizottság javaslatának kritikájával indítja, amennyiben az csupán nyelvhasználati jogokat ad, ráadásul olyan megszorításokkal, hogy eközben tulajdonképpen a nemzetiségi nyelvek *politikai* jelentőségét tagadja. Ez az eljárás csak akkor volna elfogadható, állítja, ha a nyelvnek csupán *kulturális* jelentősége lenne, a nemzetiségnek pedig csupán „kulturmissziója”. Ezzel szemben viszont, amint azt már Mocsonyi és Sztratimirovics is észrevették, demokratikus vagy egyenlőségelvű politikai rendszerben a nyelvnek, s következésképpen a nemzetiségnek is mindig *politikai* funkciója van. Részint azért, mert a demokratikus politika *népnyelvi* politika, tehát az „állami funkciók” az összes nemzetiség nyelvén „elintézhettek” kell hogy legyenek. Részint pedig azért, mert egy demokratikus államban csak a nemzetiségi hovatartozás adhat érvényes választ a *politikai összetartozás* kérdésére. A „szerződési teória”, állítja, ami a magyar politikai nemzeteszmény mögött is meghúzódni látszik, nem ad valódi magyarázatot az „állami organizmus” létezésére. Ezzel szemben a nemzetiség „külön szerződés nélkül is az embereket és a polgárokat egy állami egységgé vagy az egység egy részévé olvasztja össze”.⁶⁶ Nyelv és állami szféra összefonódása tehát szinte szükségszerű egy egyenlőségelvű politikai rendszerben, s már csak ezért sem lehet egy nyelv funkcióját és elismerését kizárólag a kulturális szférára korlátozni.

Ráadásul a történelem menete is azt mutatja, teszi hozzá Miletics, hogy egy nemzetiség sokáig nem állhat fenn létének és nyelvének *politikai* elismerése nélkül, ezért egy nemzetiség léte mindig politikai megerősítés után kiált. „Ha valamely nemzet nyelve nem bír politikai jelentőséggel; ha nem hathat be minden, tehát a politikai élet nyilvános köreibe is [...]: akkor a nemzetiség, melynek nincs politikai jelentősége, minden másféle szabadság mellett növény fog maradni, melyet minden dér csapni fog, s nem lesz fasudárrá, mely a magasba nő és ágait büszkén terjeszti szét.”⁶⁷ Éppen ezért, mondja Miletics, „nemzetiségünk politikai elismerését és méltánylását is igényeljük”.⁶⁸ Minden, azóta kissé megkopott retorikai sallang mellett is zavaróan modern vagy korszerű fogalmazásmód ez egy olyan korban, amely a 20. századi elismerélméleteket érte-

63 Uo. 106–107.

64 Uo. 107.

65 Uo.

66 Uo. 102.

67 Uo. 101–102.

68 Uo. 101.

lemszerűen nem ismerhette. A nemzetiségek politikai elismerésének két formája lehet, folytatja Miletics. Vagy az állam szerkezetének átalakítása révén, például a föderatív államszerkezetben, vagy pedig az államszerkezet „meghagyása mellett”, mégpedig oly módon, hogy a jelenlegi államszerkezetet erőteljesen decentralizáljuk, s a nemzetiségi nyelveknek a helyi „önkormányzatok” szintjén teljes körű befolyást biztosítunk. A nemzetiségek léte az első esetben „államjogi”, a második esetben „szorosabb értelemben” vett „politikai” kifejezést nyer.⁶⁹ Magyarországnak Miletics szerint mindkét megoldással élnie kell: az elsővel Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Erdély esetében, a másodikkal a „szűkebb Magyarországon” élő nemzetiségek érdekében. Deák ideája, miszerint Magyarországon csak *egy* politikai nemzet van, nem egyéb, mint „fikció”, mert minden nemzet egyszerre „genetikai” és „politikai”.

Folytathatnám tovább is a vita szemlélését, de céloimat, azt hiszem, máris elértem. Mert bármennyire is felületes volt a vitának ez az áttekintése, aligha lehet kétséges ezek után bárki számára is, hogy ott és akkor valóban körvonalazódtak elvi alternatívák, még ha az ezekre vonatkozó javaslatok zömükben a nemzetiségi képviselőktől származtak is, s emiatt kevés esélyük volt arra, hogy meghallgatásra találjanak magyar oldalon (függetlenül attól, hogy ezek a nemzetiségi képviselők támogatták-e vagy sem felszólalásukban a kisebbségi, nemzetiségi javaslatot). Egyébként is azt látjuk, átlapozva a vita anyagait, hogy míg voltak nemzetiségi képviselők (főként szlávok, s ezen belül is főként szlovákok), akik a magyar álláspontot védték (még ha felszólalásuk többnyire nem is volt több saját politikai lojalitásuk bizonygatásánál), addig egyetlen magyar képviselő sem akadt, aki a nemzetiségi álláspont mellett érvelt volna. Már csak ez az egy tény is jól illusztrálja, hogy a „magyar párt” – akár félelemből, akár cinizmusból – elzárkózott az érdemi diszkusszió elől. De volt a magyar oldalon az elvi elzárkózáson túlmenően egy olyasfajta történelmi fatalizmus is, ami külsőre ugyan az erő pozíciójából való politizálás magabiztos arcát mutatta, de valójában nem volt más, mint szorongással teli makacs ragaszkodás a történelmi joghoz: ahhoz az államjogi kerethez, ahhoz a „status quo”-hoz, ami akkor éppen adva volt.

Mintha csak azt mondták volna a magyarok: adhatnánk ugyan engedelményeket a nemzetiségeknek, ennek semmi elvi vagy politikai akadályja nincsen, de pillanatnyilag ezt semmi sem indokolja. Lehet, hogy a jövőre nézvést rossz döntést hozunk, de a jövőt senki sem ismeri, s a hatalmi helyzet most nekünk kedvez: akár még szerencsésen is végződhet a dolog. Igaz, hogy az egész vitában csupán egyetlenegyszer jelenik meg tételesen ez az álláspont (a korábban már említett Justh Józsefnek a meglehetősen szélsőséges hangú felszólalásában), de a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a felszólalást élénk tetszés fogadta. Amiből ismételtén arra következtethetünk, hogy álláspontjával Justh nem volt egyedül a Tisztelt Házban. Kétségkívül van egyébként abban valami pikantéria, hogy az egyik legszélsőségesebb magyar álláspontot a vita során éppen egy

⁶⁹ Uo. 103.

szlovák nemzetiségi politikus fejti ki. Szokás szerint azzal gyanúsítja a nemzetiségeket, hogy kifelé gravitálnak, s céljuk nem más, mint hogy az ország „feldaraboltságuk”.⁷⁰ Ehhez pedig ő, mint mondja, szavazatát nem adhatja. „A jövő titkai ismeretlenek előttünk; de én a legnagyobb gyávaságnak tartanám lemondani ezekről a jogokról addig, míg lemondani nem vagyunk kénytelenek.”⁷¹

Irodalom

Deák

2001 Deák Ferenc: Tervezett cikk Erdélyről. In: Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek I., 1850–1873*, Bp., 2001, 324–339.

Dieckhoff

2002 Dieckhoff, Alain: Egy megrögzöttség túlhaladása: a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In: *Regio*, 13. (2002) 4.: 7–22.

Galántai

1995 Galántai József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Bp., 1995, 154.

Eötvös

1978 Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. In: Eötvös József: *Reform és hazafiság III*. Bp., 1978, 339–465.

1981 Eötvös József: *Uralkodó eszmék I*. Bp., 1981.

2011 Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 2011.

Gyurgyák

2007 Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Bp., 2007.

Kemény G.

1952 Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I*. Szerk.: Kemény G. Gábor. Bp., 1952

Mikó

1944 Mikó Imre: A nemzetiségi törvény megalkotása. In: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, 1944.

Pál

2010: Pál Judit: *Unió vagy „unifikáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, 2010.

Schlett

2002 Schlett István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. Szerk.: Schlett István.

Szűcs

1974 Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Bp., 1974.

70 Uo. 125.

71 Uo. 126.

ATTILA MÁRTON DEMETER

POLITICAL NATION VERSUS NATIONALITY. 1848, 1861, 1868.

The nationality problem has been on the agenda of 19th-century Hungarian domestic politics at least since 1848 if not even earlier. The first attempt to find a legal settlement for the issue is connected to Lajos Kossuth, who submitted a draft resolution on the nationality problem to the national assembly, which already held its sessions in Szeged, in July 1848. After the defeat of the war for independence the next effort to a so-called “internal compromise” with the nationalities occurred in 1861, but because of the dissolution of the national assembly this also failed to bring about legal and political consequences. Finally, only the Law on Nationalities adopted in 1868, after the Austro-Hungarian Compromise of 1867 provided a lasting solution for the problems that had taken shape in 1848, albeit we are aware today of the fact that this solution was not satisfactory either for the nationalities living on the territory of Hungary. In my lecture I shall follow the history of these legal and political efforts, keeping a closer eye primarily on the discrepancies in principles between the ideas of Hungarian and national minority politicians, on how their perceptions on the Hungarian *political nation* was different, and on the notions they used altogether to describe national relatedness. Within those topics, I shall dedicate a special attention to the distinguishing of the notions of political nation and nationality, as this will be the theme to dominate the Hungarian political discourse until the beginning of the next century.

In addition, I will obviously also try to find out why the intentions of an internal compromise with the nationalities eventually stranded – primarily looking for the reasons of failure among the “prevalent thoughts”, political beliefs and illusions of the era. One of the factors (of an idealistic nature) impeding a long-lasting reconciliation with the nationalities was undoubtedly that the Hungarian national idea in this period – in 1848 in any case, but up to a certain degree even in 1867, and for a few years after that – was coupled with *liberalism*. On the one hand this meant that the policy toward nationalities based on the Hungarian national idea tried to come up with solutions that are *in compliance with the law* or which follow the principle of law, i.e. (like the Law on National Minorities adopted in 1868 illustrates it) which respect the rights of the *individuals* that belong to various nationalities (with the emphasis being laid here on “individual”). On the other hand – precisely due to its liberal commitment – it tried to grasp nationalities demands as purely *linguistic* or cultural demands (denying their *political* recognition), and accordingly trying to drive back their fulfilment to the realms of *individual freedom* (or freedom of association). For this reason this nationality policy could never even meet the demands of nationalities regarding the political recognition of their communities, or their desire to “make their communities round” (i.e. the rounding of the counties based on national backgrounds, or obtaining territorial autonomy as one would say today). This explains why the Hungarian nationality policy – otherwise generous and open-handed in terms of linguistic rights – remained constantly hostile during the 19th century towards all forms of autonomy and collective rights.

Szerzők

- Békés Vera (nyugalmazott tudományos főmunkatárs, MTA BTK Filozófiai Intézet; nyugalmazott főiskolai docens, Eszterházi Károly Főiskola BTK Filozófia Tanszék)
- Berkes Tamás (tudományos tanácsadó, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
- Bretter Zoltán (egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem BTK, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék)
- Demeter M. Attila (egyetemi docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Magyar Filozófiai Intézet; vendégkutató, MTA BTK Filozófiai Intézet)
- Fórizs Gergely (tudományos munkatárs, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
- Gángó Gábor (tudományos tanácsadó, MTA BTK Filozófiai Intézet; egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK)
- Hörcher Ferenc (tudományos tanácsadó, MTA BTK Filozófiai Intézet; egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK)
- Konrád Miklós (tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet)
- Kovács Gábor (tudományos főmunkatárs, MTA BTK Filozófiai Intézet)
- Lajtai Mátyás (tudományos segédmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet)
- Mester Béla (tudományos főmunkatárs, MTA BTK Filozófiai Intézet; főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi és Filozófiai Intézet, Filozófia Intézeti Tanszék)
- Mészáros András (egyetemi tanár, Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)
- Olay Csaba (tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE BTK Filozófia Intézet – MTA-ELTE Hermeneutika Kutatócsoport)
- Velkey Ferenc (habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK, Történettudományi Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék)
- Völgyesi Orsolya (tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet)